

Márai Sándor

Aki látja hazáját

Egy számkivetett magyar író vallomása*

1.

A számkivetettség a szellemi alkotó ember számára mindig kétféle távlat lehetőségét tárja fel: hazája szemszögéből látja a világot, de ugyanakkor a világ távlatából látja hazája valóságos térfogatát. Ez a kettős látás eloszlat sok optikai csalódást. A *displaced person*1 – éppen, mert *displaced* – kénytelenül új szemmértékre tesz szert az idegen világban. Lát valamit, amit odahaza soha nem látott: látja a „hazát”. Odahaza nem „látta”, mert „élte”.

Ehhez természetesen nem elég, hogy *displaced: egyidejűen person*-nak, tehát személyiségnek kell lennie. Az író, a tudós, minden korban és minden helyzetben, az a személyiség, aki láttelelet vesz fel az emberi sorshelyzetekről. A számkivetettség, a korszerű népvándorlás látteleletét még nem írták meg e korszak szemtanúi. Ez a feladat elsőrendűen: a vasfüggöny mögül elmenekült írók, tudósok, szellemi emberek tanúságtételének feladata lesz. A pillanatban, amikor elhagyták hazájukat, szerepet kaptak: mint a zsidó próféták a babiloni vizek partján – Toynbee mondja így – az újkori számkivetett írók és tudósok lesznek hivatottak, hogy megfogalmazzák a választ az emberiség egyik legveszélyesebb korszakának nagy kérdésére: mi történt igazában? Mi történt a nemzettel? Mi történt a műveltséggel? Mi történt az emberiséggel? Vallásháborúban élünk és élünk, vagy polgárháborúban? Jósítás nélkül, ítélet nélkül, de a számkivetett szellemi ember elsőrendűen hivatott, hogy e kérdésekre feleljen. Minthogy státusa kissé az ősemberé, aki egyformán otthon van már mindenütt a világban, mert nincs igazi otthona, ő, a számkivetett *displaced*, jogot szerzett arra, hogy megkísérelje a számkivetést: mi történt az évtizedekben, ebben a században az egyénnel, a családdal, a nemzettel? A kérdés újra és újra elhangzik. Valószínű, hogy a „válasz” sokáig, a döntő érvelésű „válasz” talán örökké késik. De a vasfüggöny mögül menekült szellemiség, amely egy szabad világban csatlakozott az első világháborút követő, a második világháború kitörését megelőző időben vándorútra kelt menekült értelmiségiek nagy táborához, kiket erőszakos rendszerek világgá kergettek, jogot szerzett arra, hogy megkísérelje a választ, mert nem a viszonylagos biztonság távolából, hanem a helyszínen, a szemtanú közvetlen érzékelésével szerezte tapasztalatait. A kortárs, aki otthon maradt, talán többet élt meg a válságos évek gyötrelmes valóságából, de lehet, hogy kevesebbet látott mindabból, ami a valóságban otthon történt, mint azok, akik önként vagy kényszerűségből útra keltek.

2.

Amikor ezt írom, tíz éve annak, hogy a Vörös Hadsereg Körösmezőnél átlépte a Kárpátok vonalát és hazám területére hatolt. Tíz éve annak, hogy a háború utolsó szakaszában, egy viharos tavaszi vasárnapon, 1944. március 19-én a náci haderő megszállotta Magyarországot, s egy ezeréves európai országban megszűnt a független állami élet, az alkotmányos jogbiztonság. Tíz éve annak, hogy erőszakos hatalmak, s az érdekből, vagy kényszerűségből velük szövetkezett hazai érdekcsoportok különféle világnézeti zászlók alatt, de lényegében azonos szándékkal megszállott, gyarmati állapotban tartják Magyarországot. Tíz éve annak, hogy a magyarság nagy tömegei a vasfüggöny mögött éppen úgy a számkivetettség állapotában élnek, mint azok, akik vándorbotot vettek a kezükbe, mert nem akartak az idegen hatalomnak szolgálni. A belső és a külső emigráció állapotában élünk tíz éve, magyarok. Mindkettő nehéz sors. Titkos utakon, mintegy jelbeszéddel tudunk csak egymáshoz igazat szólni – külföldről haza éppen úgy, mint a hazaiak egymás között.

E tíz évben a megszállás, az erőszakos szovjet gyarmatosítás során, a magyarság társadalmi, gazdasági, szellemi életének tökéletes felfordítása, megnyomorítása, eltorzítása után és közben Magyarországon párhuzamosan, tudva-tudatlan, két valóban történelmi értelmű cselekmény zajlott le. Az egyik a hazaárulás volt, másik a szabadságharc. Akik a hazaárulásban tevékenyen részt vettek, nem tudták mindig, hogy valóságban hazaárulás az, amire szövetkeztek. Akik a szabadságharcot elkezdték és folytatták, nem tudták mindig, hogy ez a szívós, életveszélyes, hol földalatti, hol nyíltan fellobbanó mozgalom igazában milyen irányú: csak horizontális, vagy egyben vertikális? Sokan voltak akik azt hitték, szabadságharcban segídeknek, s később értették meg, hogy hazaáruláshoz nyújtottak segédkezet. A kommunisták értették hozzá, hogy igazi céljaikat nemzeti jelszavakkal kendőzzék. Sokan megtévedtek, mert azt hitték, amikor segítenek felszámolni és átalakítani mindazt, ami hitük szerint a múlt idejétmúlt szemléletéből, intézményeiből, szellemiségéből a veszített háborút követő összeomlás után megmaradt, nem a Szovjet egyik gyarmatát segítenek építeni, hanem egy új, korszerű demokratikus Magyarországot. Sokan hitték, hogy szabadságharcosok, akik a földkérdés, az igazságos társadalmi teherviselés, a nevelés kérdéseiben most, a háború után, amikor a múlt társadalmi szerkezete az átalakulás korszakába ért, újat és időszertűt alkothatnak. Ocsúdásuk néha tragikus volt, tévedésük néha jövátételten, néha szánalomra méltó. De az ocsúdás és eszmélés pillanata a magyar társadalom egésze számára hamar elkövetkezett. 1947-ben a kommunisták Magyarországon moszkvai parancsra nekiláttak az alkotmányos élet felszámolásának. A nemzet szabad akaratát, szabad választáson kifejezett véleményét a diktatúra meghamisította, majd rövid idő múltával megsemmisítette. Az alkotmányos, demokratikus kormányzat helyébe diktatórikus parancsra báb-kormányt ültettek. A parlamentális élet, a szó nyugati értelmében megszűnt. Maradt helyette egy választási komédiák fügefalevelével álcázott szégyen-parlament, amely semmiféle értelemben nem képviselte többé a népakaratot. Moszkva Magyarországon is, mint mindenütt a vasfüggöny mögött, kezdeti leplező manőverek után, szemérmetlenül megvalósította céljait: Magyarországot szovjet gyarmattá alakította át, a szovjet nehézipar háborús készülődésének egyik műhelyét építette fel itt is. Minden munkaterületen, a társadalmi, az állami, a kultúrellet területén minden intézkedés ezt a célt szolgálta. Azok, akik azt hitték szabadságharcosok, ráébredtek, hogy csak akkor azok, ha minden hitükkel és erejükkel nem a múlt idejétmúlt csökevényei, hanem a jelen kegyetlen rabtartója, a Szovjet terrorja ellen fordulnak. Aki másképpen érzett vagy gondolkozott, rövidesen megtudta, hogy lélekben és magatartásban a céltudatos hazaárulók cinkosa: azokkal szövetkezett, akik Magyarországot a szovjet tagállamság gyarmati szintjére akarták juttatni. Két, legkésőbb három évvel azután, hogy az első vörös járőrök Körösmezőnél átlépték egy ezeréves európai ország határát, a Kárpátok vonalát, ez a tragikus helyzet minden valóságában nyilvánvaló lett a magyarság egésze

3.

Mégis, a „szabadságharcosok”, akik ilyen rövid idő alatt kénytelenek voltak megtudni, hogy amikor segítenek a kommunistáknak „a múltat likvidálni”, a valóságban segédkezet nyújtanak ahhoz, hogy likvidálják a magyar demokráciát: nem adták fel a reményt, hogy ez a tragikus zsákutcába jutott társadalmi és gazdasági, szellemi „szabadságharc” nemcsak a megsemmisülés időszakát hozta el a demokratikus ember, a demokratikus magyar szabadságmozgalom számára, hanem a lehetőséget, hogy egy kiterjesztett, földalatti szabadságmozgalommá alakuljon át, amely most már egyforma társadalmi és szellemi energiával védi a demokratikus átalakulás lehetőségeit a forradalom és az ellenforradalom minden tényleges és lehető válfaja ellen. Minthogy Magyarországon ma is, mint a múltban, a földkérdés, a földreform, a föld birtoklásának és a termelt mezőgazdasági javak szabad értékesítésének kérdése a döntő társadalmi probléma: a parasztság az 1945-ben végrehajtott földreform eredményeit minden módon iparkodott megvédeni a bolsevista államfeudalizmus merényleteitől. Ez a folyamat Kelet-Európában állandósult. De állandósul mindenütt a világban, ahol a parasztság kilép a feudalizmus különféle válfajainak életformájából, Kínában éppen úgy, mint Indiában, vagy máshol a színes világban. A kommunisták taktikája mindenütt azonos: a földreform ígéretével kezdetben a maguk oldalára állítják a nincstelen zsellér parasztság nagy tömegeit, s amikor a földreformot sebtében végrehajtják, megkezdődik a propaganda, majd a terror, hogy a földhöz juttatott zsellérpasztot a kommunista államfeudalizmus kolhozrendszerébe kényszerítsék. Ezzel párhuzamosan harcot hirdetnek a középs- és nagyparasztság, a kulák ellen. Közel negyven éve ez történik a Szovjetunióban, ez következett be Magyarországon, amikor a Vörös Hadsereg bevonult az ország területére, ez történik mindenütt Kelet-Európában, ahol a nagybirtokrendszer nem alakult át időszzerű földreformok segítségével korszerű birtokos rendszerre. Ez történik a Távol-Keleten, ahol a mandarinok, maharadzsa, törzsfőnökök primitív feudális rendszeréből több, mint egymilliárd színes paraszt lép most át új életformákba, melyek igazi jellegét nehéz nyugati terminológiával megfogalmazni. Történelmi megfigyelők azt hiszik, a mi időnknek, a „hidegháború” korszakának egyik történelmi eseménye annak a „paraszt-világszövetségnek” a kialakulása, amely a regionális federációk felett a színes parasztság ébredő milliárdos tömegei számára kezd alakot kapni a Távol-Keleten. Az emberiség nagyobb fele alkotja ennek a „paraszt-világszövetség”-nek tömegét. A primitív keleti feudalizmusok rendszeréből kilép a kuli, a színes zsellér és új életformát teremt. A kommunisták mindenütt megkísérik, hogy ennek a folyamatnak vámszedői legyenek. A kommunisták által elősegített földreformot aztán követi a bolsevista államfeudalizmus kolhoz-rendszere. Terrorral, engedményekkel, követeléssel és meghátrálással iparkodnak a földhöz jutott kisparasztot a mezőgazdasági államfeudalizmus rendszerébe kényszeríteni. A parasztság hamar felismeri a veszélyt és védekezik, ahogy tud: szabotálással, ősi életformáinak megőrzésével, néha lappangó, néha nyílt lázadásokkal menti a bolsevista feudalizmus elől a földet és a terményt. Védekezése eredményes. Sztálin halála után a szovjet vezetők kénytelenek voltak nyíltan beismerni, hogy a szovjet paraszt, közel négy évtizedes erőszakos „átnevelés” után, nagy többségében elutasítja a kollektív mezőgazdasági kuli-rendszert. S minthogy a szovjetnek ebben az időszakban belső bizonytalansága és külső problémái miatt megerősödésre volt szüksége, a Szovjetunióban meghirdette a mezőgazdasági béke korszakát, a parasztnak iparkodott kedvet csinálni a gazdálkodáshoz, termeléshez, hogy a városi, ipari proletár tömegek számára élelmet tudjon nyújtani, és ezért meghirdette az új fogyasztási cikkek gyártásának korszakát. Kicsiben ez történt Magyarországon is. A parasztság ellenállása ebben az országban erősebb volt, mint akárhol másutt a vasfüggöny mögött. A magyar keleti eredetű fajta, de nem szláv. Lényében, alkatában arisztokrata és filozófus, a magyar paraszt különösen az. Individualista, a kollektív társadalmi és termelési rendszer nem felel meg természetének. A kommunisták ezekben az években nem bírtak a magyar paraszttal. Sztálin halála után a kommunista rendszer Magyarországon is rendkívüli mértékű visszakozásra kényszerült. A vörös kormányzat kijelentette, hogy az erőszakos kolhozosítás nem sikerült, és – legalább papíron – módot nyújtott a parasztnak, hogy a termelőszövetkezeteket saját belátása szerint elhagyja és visszatérjen az egyéni gazdálkodás rendszeréhez. A dolgozó tömegek elfáradtak a vörös cirkusz egyhangú mutatóváltásaitól és több kenyeret, kevesebb cirkuszt követeltek. A paraszt legalább átmeneti időre – amíg a vörös rendszer úgy véli, hogy megint ereje és módja van letörni a paraszti szabadságharcot –, lélegzetvételhez jutott. Őrzi a földet és iparkodik megmenteni maga, családját és a magyar társadalom számára a föld terményeiből a vörös kormányzat harácsolásai elől annyit, amennyit csak lehet. A második világháborút követő, hidegháborúnak nevezett korszak egyik legfontosabb tanulsága – nemcsak a bolsevisták, hanem a szabad világ számára is –, hogy a vörös totalitárius rendszerrel szemben a parasztság eredményesen tudott védekezni.

4.

A világ ez években, egyetlen évtized alatt, az átalakulás olyan korszakába jutott, amelynek következményeit globális viszonylatban nem lehet felmérni. Egy racionális korszak, amikor az emberiség viszonylagosan még kezében tartotta sorsát, véget ért. Az emberiség egésze e tíz évben átlépett az atomkorszakba. A hidrogénbombák vagy más, meghatározhatatlanul pusztító erejű fegyverek titka nem a Nyugat privilégiuma többé. Felelős államférfiak Moszkvában és Washingtonban bejelentették az emberiségnek, hogy az új fegyverek tökéletes pusztítást hozhatnak a küzdőfelek mindegyike, igen, a teljes emberi civilizáció számára. E perspektíván belül mindaz, ami évtized előtt részleges probléma volt, nem vesztette el jelentőségét, de lényegesen megváltozott, értelmet kapott. A vasfüggöny, amely mögött hetven millió európai ember él a szovjet imperializmus rendszerében, az atomkorszakban is valóság. De a válság, amely Kelet és Nyugat sorsát beárnyékolja, túlfeljődött a vasfüggöny problémáján. Mi, akik a magyar mikrokozmosz szemszögéből figyeljük a világhelyzetet, kénytelenek vagyunk tudatosítani, hogy a vasfüggöny felgöngyölése nem lehet többé részletprobléma: a vasfüggöny mögött élő népek sorsa csak a világhkérdések globális rendezésével egyidejűen következhet be. Reményeinket és aggályainkat ennek a felismerésnek szemszögéből kell megszövegeznünk.

A hidegháborús, emigrációs évek tanulsága a vasfüggöny mögül menekült különféle nemzetiségű értelmiségiek számára elsőrendűen az, hogy minden szellemi energiájukkal a Nyugat morális védekezési arcvonalát kell szolgálniok. 1953 áprilisában Eisenhower elnök emlékeztető beszédet mondott, amelynek hitünk szerint nyoma marad a történelemben. Az Egyesült Államok elnöke arról a szükségességről beszélt, amely az atomkorszakban a morális vezetés megszervezésének feladatát minden más feladatnál sürgetőbbnek véli. A pillanatban, amikor a vezető hatalmak számára a kölcsönös, föltétlen pusztulás apokaliptikus réme kísérletekkel bizonyított lehetőség, nyilvánvalóan nem a materiális föltétel dönti el egyik vagy másik küzdőfél esélyeit, hanem a morális akarat, amelyel a közös, föltétlen pusztulás rémképét elűzi az emberi láthatárról. Nem az a döntő, ki tud még korlátlanabb pusztító fegyvereket teremteni, vagy felraktározni, az sem döntő többé, ki támad előbb? Viszonylagosan gyöngébb hatóerejű atomfegyverek,

ha azokat gátolás nélkül alkalmazták, jövátéhetetlen károkat tehetnek az ellenfélnek, s a megtorlás akármilyen totális, már nem dönti el a küzdelmet, csak betetőzi a kölcsönös pusztulást. Ezt a lehetőséget a hidegháború utolsó időszakában a szovjetblokk vezetői is beismerték. Malenkov hivatalosan bejelentette, hogy az atomháború nemcsak a nyugati civilizáció pusztulását jelentené, hanem a szovjetvilág pusztulását is. A vasfüggöny problémáit kénytelenek vagyunk ma, a megvalósult atomkorszakban ebből a szempontból nézni. Akármilyen feltételezéssel szemléljük is a vasfüggöny mögött élő népek – közöttük elsőrendűen Magyarország sorsát: nyilvánvaló, hogy a kibontakozás a megvalósított hidrogén bombák korszakában nem lehet ugyanaz, mint volt tíz év előtt, mikor az első vörös katona átlépte a Kárpátok vonalát, vagy hét-nyolc év előtt, amikor a Kreml csatlósai és ügynökei segítségével nekikezdett, hogy a vasfüggöny mögött felépítse a fogoly országokban európai limeseit.

A tíz vagy akár nyolc év előtti stratégiai helyzet a Kreml számára éppen úgy, mint a Nyugat számára: preatomisztikus. Ez az egyik tény. A másik, hidegháborús tény, hogy a Kreml az erőszakkal elfoglalt kelet-európai országokban egy nyugatias műveltség ellenállásával találkozott, s az emésztési folyamat ezekben az országokban lassúbb, nehezekebb, mint volt a Szovjetben, vagy mint amilyen a Távol-Keleten. A vasfüggöny mögött menekült értelmiség feladatait kénytelen e két tény egyeztetéséből vizsgálni. Lehet, hogy a világhelyzet tragikus. Lehet, hogy ez a tragikus világhelyzet életre hívja az emberiség önmegóvó erőit. Bizonyos, hogy e végtelenül veszélyes világhelyzeten belül a Kreml a vasfüggöny mögött nem tudott olyan befejezett tényeket teremteni, amilyenekkel számolt, amikor meghirdette a hidegháborút. Ha ez a hidegháborús állapot forró háborúvá alakul át; a Kreml nem számíthat a vasfüggöny mögötti fogoly népek támogatására. Minden híradás bizonyítja, hogy ezek a népek háború esetén a szabotázs, a nyílt és titkos ellenállás minden eszközével a Szovjet ellen fordulnak. Erőszakos biztonsági rendszabályok nem változtatnák meg ezt a helyzetet. Hetven millió embert végülis nem lehet karanténba helyezni, sem kitelepíteni. Ha a Szovjet egy új háború esetében a Vörös Hadsereggel lerohanja Nyugat-Európát, mintegy zálogba veszi a nyugati műveltség kapitálisait – túszként tartja Rómát, Párizst, mind a nyugati városokat –, mert feltételezi, hogy Anglia és Amerika nem folytathatnak atombombaháborút európai kontinentális szövetségeseik nagyvárosai ellen: ez a kétségbeesett hadművelet meghosszabbíthatja a háborút, de nem másítja meg a tény, hogy a Vörös Hadsereg mögött tiltakozó, szabotázásra és ellenállásra hajlamos népek sorakoznak fel akkor is, ha a vasfüggöny a La Manche csatorna, vagy az Atlanti-óceán, vagy a mediterrán partvidék vonaláig terjed ki. A Szovjet kényszerítheti a fogoly népeket, hogy háború esetén rabszolgamunkával növeljék katonai potenciáját, de számolnia kell azzal, hogy ezek a népek menekülésüket, szabadulásukat a Nyugattól várják és potenciálisan már most a Nyugat szövetségesei.

A preatomisztikus világhelyzet az atomkorszakban a fogoly államok területén azzal a következménnyel járt, hogy a Szovjet gazdasági zsákutcába jutott a kizsákmányolt területeken, a lakosság lappangó és nyílt ellenszenvét idézte fel, megbízhatatlanságot váltott ki a fogoly országok lakosságában, s háború esetén éppen olyan kevéssé számíthat e stratégiai és ipari kapacitás szempontjából rendkívül fontos területek segítségére, mint ahogy már most békében kénytelen az – időszakos – visszakozás jeleivel felelni a növekvő elégedetlenségre. Mindez persze nem jelenti a feltevést, hogy a Szovjet önként, történelmien döntő kényszerűség nélkül hajlandó lenne a hidegháború során feladni uralmát e területek felett, melyek ilyen elégedetlen és megbízhatatlan állapotban is felbecsülhetetlen értéket jelentenek számára: mezőgazdasági és ipari kincseket, s minden anyagi zsákmánynál értékesebb emberi segéderőt, egy fejlettebb műveltség, tökéletesebb technikai civilizáció szakembereinek még szabotálás és ellenállás alakjában, csökkentett teljesítményben is nagy jelentőségű segítségét. A feltevések között, melyek *hic* – atomháború, *hoc* – időtlenül állandósult hidegháború véglelei között emlelik a jövőt, kénytelenek vagyunk a harmadik lehetőséggel számolni: azzal, hogy az emberiség a hidrogénbombák korszakában elutasítja a háborús megoldást, s Kelet és Nyugat között következik egy korszak, amikor a Szovjet gazdasági érdekei, legalábbis a nyugati limesek arcvonalán, változást idézhetnek elő a fogoly népek és a Szovjetunió viszonyában. Számolnunk kell a lehetőséggel, hogy a német kérdés, amely potenciálisan döntő kérdés Európában, az új korszakban önállósodik és egyféle megoldáshoz jut el. Egy ilyen változás természetesen magával vonzaná a vasfüggöny mögötti népek sorsának alakulását is. Számolnunk kell azzal, hogy a hidegháború mai formájában nem tarthat örökké és remélnünk kell, hogy a változást nem a forró háború hozza el, amely megsemmisítené az ismert emberi világot, hanem a népek feltörő, ellenállhatatlan szabadságvágya. Így lesz-e, nem tudjuk. De ezt kell remélnünk, s a vasfüggöny mögött menekült értelmiség számára ez a remény megszbja a feladatkört, amelyért dolgoznia kell a szabad világban.

5.

Tíz év a történelem számára rövid idő. De a tíz évben, amely eltelt, a világgép, s azon belül Magyarország helyzete két vonatkozásban gyökeresen megváltozott. Világviszonylatban számolnunk kell vele, hogy az atomkorszakban hazánk történelmi helyzete éppen úgy megváltozott, mint minden más kis- és középhatalom helyzete. A hidrogénbomba-robbanások apokaliptikus fényében nemcsak szigetek omlanak szét porrá az óceánban, hanem történelmi fogalmak is. Az „állam”, a „nemzet”, a „szövetségi rendszer”, ezek a történelmi fogalmak az atomkorszakban értelmüket változtatják. 1954. március elsején, amikor a Csendes-óceán térségei felett felrobbant egy mesterséges energia, amely – Eisenhower elnök szavai szerint – méreteiben és kihatásaiban „meglepte a tudósokat”, akik ezt a robbanást előkészítették és végrehajtották, az emberiség sorsának küszöbére lépett. A küszöbön innen van egy világgép, amelyben a preatomisztikus történelmi fogalmak átalakulóban vannak. A küszöbön túl a titok van: a teljes pusztulás titka, vagy a föltétlen béke, az új, hosszú, soha nem sejtett emberi prosperitás korszakának titka.

E világhelyzeten belül nem tehetünk mást, mint bízunk az emberi szellem önmegóvó erejében, bízunk abban, hogy az atomkorszak nem destruktív, hanem konstruktív értelemben hoz megoldást az emberiség számára. De a valóságról, hogy ezt a megoldást olyan energiaforrások jelentik, amelyek a preatomisztikus világgépet föltétlenül megmásvítják, soha nem szabad elfeledkeznünk, legkevésbé, amikor hazánk sorsának kibontakozását vizsgáljuk. Becses fogalmak, melyek egy dunatáji nemzet számára évezreden át erőforrást jelentettek, egy atomkorszakban nevelkedett gyermek számára valószínűleg nem azonos értelműek. A „szentistváni állameszme”, vagy akár a „dunai konföderáció” tíz év előtt még eleven valóságot jelenthettek egy felnőtt ember elképzelésében. Ugyanezek a fogalmak ma új értékelést követelnek. Meg kell végre tudnunk, magunk és a világ számára, mi az, ami most már a megvalósult atomkorszakban a nemzetek számára nem „atomizálódott”?

Bizonyos, hogy a kis nemzetek virtuális jelentősége nem csökkent az atomkorszakban sem, de bizonyos, hogy szereplehetőségük az új világban megváltozott. Határkérdések, etnikai problémák, kis népek közötti tíz-húsz év előtti fájdalmas félreértések: mindez egyféle valóság ma is, de e problémákon túl e népek összesége számára, Európa keleti térségében új feladatokat rajzolt fel az idő a történelmi látóhatárra. Az új korszakban bizonyosan nem „atomizálódott” a magyar nyelv, a magyar műveltség. A nagyobb gazdasági, politikai egységek kialakulásának korszakában nem „atomizálódott” a kis népek egyéniségének jelentősége. A magyar irodalom, zene és művészet tudósainak képzettsége és alkotószelleme, társadalmunk átalakuló életformái, mindez „valóság”. De még egy ilyen valósággal kell szembenézni az atomkorszakban Magyarországon: az 1945-ös földreform, amelyet a bolsevisták az ismert példa

szerint, a maguk uralmának kezdeti idejében mézes madzagnak szántak, hogy a zsellérparasztot a maguk oldalára állítva megsemmisítsék a régi nagy és középbirtokosi rendszert, mélyen és alapvetően megváltoztatta Magyarország társadalmi szerkezetét. A magyar közmondás, amely szerint „akié a föld, azé az ország”, ezekben az években új társadalmi valóságot jelentett. A régi nagy- és középbirtokos osztály kezéről az orosz megszállók által erőszakosan elrendelt földreform következtében az ország a dolgozó parasztság kezébe került. A „kuláküldözések”, a kisbirtokos parasztság önvédelmi harca a földreformot követő kolhozosítás ellen, a szövetkezeti termelés néhol részbeni, néhol teljes csődje: mindez nem változtat az alapvető tényen, hogy a dolgozó magyar parasztság birtokába vette a régi tulajdonosok, a nagy- és középbirtokrendszer birtokosaitól a földbirtokot. Akik szemtanúi voltak, 1945-47 között milyen körülmények között történt ez a birtokbavétel, a sok visszasság, helyi igazságtalanságok láttán is meggyőződtek arról, hogy a földhöz juttatott parasztság ezt a földet tulajdonának tekinti, melyet senkinek nem hajlandó visszaadni: a régi birtokosoknak éppen olyan kevésbé, mint ahogy nem hajlandó a földkérdésben az államfeudalizmus kommunista jelmezben jelentkező, kolhozba terelő ügynökeinek engedményeket tenni. Ha igaz, hogy „akié a föld, azé az ország” – s magyar vonatkozásban ez az alapvető társadalmi igazságok egyike –, a jelenben, mint a jövőben számolni kell egy döntő tényezővel: a birtokos magyar parasztsággal. Hogyan alakul a földbirtok sorsa Magyarországon a kommunista világban, megtűrik-e és meddig tűrik el a kommunisták, hogy a parasztság elhagyja a termelőség-szövetkezeteket és önállóan gazdálkodik, versenyképes lesz-e az önállóan gazdálkodó kisbirtokos a kommunisták gazdaságpolitikájával szemben? – ez a jelen nagy kérdése. A jövő kérdése, hogyan alakul egy szabad világban a hazai földkérdés, az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás milyen képleteket választ vidékenként és általánosságban? – ez a másik, a jelen időben megválaszolhatatlan kérdés. De biztos az, hogy a földkérdés úgy a mai, a kommunisták által megszállott, mint a jövőbeli, felszabadult Magyarországon egyértelmű a nemzet társadalmi egyensúlyának kérdésével.

6.

Amikor tehát a hazáról elmenekült értelmiségi a szabad világ madártávlatából vizsgálja hazája sorskérdéseit, két sarkalatos igazságot lát. Az egyik: hazájának új, történelmi helyzete egy korszakban, amikor a térképet már nem politikusok rajzolják, hanem az atomenergia által teremtett új világkép technikusai. A másik: hazájának belső helyzete, ahol a kommunista megszállással egyidőben bekövetkezett egy nagy társadalmi változás, amely egyszerre felel a múltra és a jelenre: a nagybirtokrendszer megszűntével keletkezett új társadalmi szerkezet.

Tíz év előtt, amikor az első vörös katona Körösmezőnél átlépte az országhatárt, senki nem álmodott erről a változásról. Feltehető, hogy a szovjet vezetők ebben az időben maguk sem ismerték pontosan a lehetőségeket, melyeket az elkövetkező években aztán mohón kihasználtak. Noha a megszállott Magyarországon, a Vörös Hadsereg szuronyainak oltalma alatt tökéletes biztonságban érezhették magukat, politikai vonalvezetésük 1947-48-ig feltűnően óvatos és bizonytalan volt. Kénytelenek voltak titkos választásokat engedélyezni, melyek eredménye döntő többséggel elítélte a kommunista terveket; később nemzetközi vonatkozásban visszakoztak a berlini légihíd, a görög polgárháború arcvonalán, s nem mertek végső döntést provokálni, amikor Koreában a szabad világ minden következménnyel tiltakozott az agresszív kommunista támadás ellen. A kommunista vonalvezetésnek ez a belső bizonytalansága 1948 őszeig tartott. A Rajk-perrel, tehát a Tito által teremtett helyzet összefüggéseivel egyidőben indult meg az a leplezetlen imperialista, kommunista hadviselési módszer, amely a magyar társadalom minden rétegének ellenállását felmorzsolni, és a gyarmati területek részére kidolgozott kommunista rendszert Magyarországon is megvalósítani igyekezett.

Ebben a tíz évben a Nyugat felismerte a kommunista szándékok valóságát és minden arcvonalon megkezdte a védekezés felépítését. A Nyugatra menekült értelmiség, így a magyar is, részt kért ebből a harcból. Amerika megadta a módot arra, hogy a rab népek szabad földre jutott értelmisége a meghirdetett szabadságharc fegyvertársa lehessen. A Szabad Európa Bizottság, amelyet amerikai magánszemélyek áldozatkészsége hívott életre, különféle szellemi munkaterületen alkalmat nyújtott a rab országok szabad földre menekült értelmiségének, hogy hazájuk felszabadítása, a rab népek felvilágosítása, az ellenállás szellemének elevenen tartása és az igazság bizonyításának állandósult szolgálata érdekében részt vegyenek a szabad népek védekező és felszabadító célzatú törekvéseiben. Ennek a közös munkának egyik legfontosabb arcvonala a rádió volt. A hivatalos rádiószervek mellett megszólalt az éterben a Szabad Európa Rádió hangjele, amely a rab népek számára nemzeti nyelven hirdette meg a szabad világ szolidaritásának, a tárgyilagos és igaz hírszolgálatnak, a kommunizmus elleni védekezésnek ígéit. Egyféle Szellemi Idegenlégió alakult, melynek tagjai önkéntes szellemi harcosok, akik láthatatlan rohamcsapatok alakjában portyáznak az éterben és gyanútlan pontokon csapnak le az ellenségre. E szabad rádióadások, e szellemi idegenlégió segítő, buzdító, az ellenállás szellemét serkentő a közös védekezésben, melyet a szabad világ az erőszakos támadó ellen folytat, gyakorlati segítséget nyújtó szerepét teljes jelentőségében még nem lehet felmérni. Akik ebből a munkából részt vállaltak, nem ítélnék a munka eredményeiről, ahogy a katona ütközet közben nem tudja megítélni a harc végső kimenetelét. De ütközet közben is lehet harcmódot tanulni, nemcsak a kadettiskolában.

Ez az ütközet az éterben, a szabad világ és a fogoly országok légi terében, a Szabad Európa Rádió szellemi fegyvereivel három éve tart. Három éve, nappal és éjjel, a korszerű rádiótechnika és a korszerű szellemi hadviselés minden eszközével iparkodik eljuttatni ez a rádiós munka a fogoly népekhez a szabad világ híreit, véleményét, eseményeinek értékelését. Azok a vasfüggöny mögött menekült szellemi emberek, akik hazájuk felvilágosítását és felszabadítását akarták a szabad világban szolgálni, ennek a rádióknak segítségével valóságos fegyvert kaptak kezükbe. A szellemi munka, amelyet idegenben, idegen nyelven, a szabad népek világában nyújtott más munkaterületeken végezhetnek, öregbítheti hazájuk szellemiségének hírét a világban, s egyszer hasznos lehet az otthoniak számára is. De a közvetlen, gyakorlati értékű felszabadító munka lehetőségét ez a rádió nyújtotta. Ütközet közben az időt nem lehet zseboráival mérni. Három év a számkivetettségben már jelentős idő. Mindenesetre elég jelentős ahhoz, hogy megkíséréljük a számvetést, mit végeztünk e három évben és helyesen, vagy hibásan dolgoztunk-e? Ezt a rövid számvetést kísérlem meg itt.

7.

E három évben, a rádiós felvilágosító munka közben, mindenekelőtt meg kellett tudni, mi az, amit a vasfüggöny mögött a magyarság e rádiótól hallani szeretne? Aztán ki kellett tapogatni, mi az, amit egészen biztosan nem szeretne hallani? Számot kellett vetni azzal a gyakorlatban, jóhiszeműen mit nyújthatunk az otthoni hallgatóknak? És meg kell mérni időről-időre, helyes-e a rádió harcmóddora, van-e gyakorlati értéke ennek a munkának?

Az utolsó kérdésre igennel lehet felelni. A rádiós munka abban az értelemben, ahogy a Szabad Európa Rádiója ezt megvalósította,

hasznos és eredményes. Minden hír megerősíti a feltevést, hogy a Szabad Európa Rádió fokozta a fogoly népek ellenállási készségét. A vasfüggöny mögött a kommunistákban és társutasaikkban zavart és bizonytalanságot keltett. A vörös kormányzatokat sok kérdésben, sok vonatkozásban, többször visszakozásra kényszerítette. Fenntartotta a szellemi összeköttetést a Nyugat és a kelet-európai fogolynépek szellemisége között. Nappal és éjjel módja volt hetvenmillió embernek arra, hogy nemzeti nyelven megtudja, mi történik a világban, miről hazudnak a lokális vörös kormányzatok, mit terveznek a szabad népek és mit tervez Moszkva? Akármilyen céltudatosan iparkodott is zavarni a vasfüggöny mögötti rádiószervezet a Szabad Magyarország Hangját: egy fejlettebb technika, a szervezet áldozatkészen felépített hírsugárzó hálózata három éve nappal és éjjel el tudta juttatni a rádió hangját a magyar falvakba és városokba. Ennek a ténynek igazi kihatásait ma még nem lehet teljes jelentőségükben lemérni. De maga a tény, hogy a Szabad Európa Rádiója három éve a vasfüggöny mögött a legtöbbet hallgatott külföldi rádióállomások egyike, rendkívül jelentős.

Azok az írók, újságírók, technikusok, szakemberek, akik erre a munkára vállalkoztak a hidegháború e három esztendejében, munka közben feltehetően sokat tanultak. Kelet és Nyugat nagy világnézeti és hatalmi ütközetében, s egy sorsforduló időszakában, amikor az emberiség egésze átlépett az atomkorszakba, a szakmák és a fogalmaknak más értékük is van, mint szótári értelmezésük. E sorok írója, mint sokan szellemi bajtársai a szabad földön közel három éve hétről hétre odaáll a hangszóró elé, hogy a Szabad Európa Rádiója hangszóróin át honfitársaihoz beszéljen. Három éve, hétről hétre sokan úgy érezzük, hogy ez a munka számunkra soha nem tud „rutinmunka” lenni. Az események feladják az időszerű témát, a világhelyzet, vagy a sajátos magyar helyzet megszabja, mi a mondanivaló, a rádióelőadás módja feltételez bizonyos műfaji elhatároltságot. Mégis, mikor a „stand by”jele megvilágosodik a stúdió falán, az előadó még mindig úgy érzi, e pillanatban egy ütközet kezdődött el az éterben, egyféle különös légi párbaj, amelyben nemcsak sebeket lehet adni és kapni, hanem sajátos, valóban „messzehordó” fegyverrel lehet harcolni az ellenség ellen és olyan helyre lehet irányítani a célzást, ahol az ellenfél nem tudja védeni magát. Ebben a lehetőségben van veszély is. A nagy lehetőség csábít, hogy bátrabban éljünk ennek a szellemi, éterbeli partizánharcnak esélyeivel, mint a reguláris harcos, aki egyféle hivatalos stratégia előírásai szerint köteles harcolni. De éppen mert a Szabad Európa Rádió áldozatkész amerikai magánszemélyek által életrehívott vállalkozás; a vezetők és munkatársak lelkiismereti meggyőződésén kívül semmiféle hivatalos, hidegháborús stratégia nem korlátozza ezt a harcmodort. Ez a szabadság módját ad arra, hogy azok, akik a rádió hangszóróin át fenntartják az összeköttetést az otthon és a szabad világ között, közvetlenebbül, személyesebben szólíthassák meg az otthoniakat, mint a hivatalos rádiók. A Szabad Magyarország Hangja a valóságban nem is ritkán „személytől személyhez” beszél. Ez a lehetőség fokozza a program hatékonyságát, de fokozza az előadók felelősségét is.

Ez a felelősség többrétű. Ezek a sorok nem kívánnak a Szabad Európa Rádió műsorának bírálata lenni, csak számadás, mi az, amit személyesen, a rádiós munka közben, három éven át, feltehetően többen tapasztaltak. Az első feladat, a témaválasztás, rendkívül nehéz: az előadónak tisztában kell lennie azzal, mit hajlandók az otthoniak meghallgatni? Minthogy a műsort a kommunisták technikai eszközökkel jelentősen és állandóan, ha nem is eredményesen, zavarják, s a hidegháborúban a külföldi magyarnyelvű szabad rádiók műsorának hallgatása a kommunista rendőrvilágban bizonyos veszélyekkel járhat a hazai rádióhallgatóra, mindig meg kell fontolnunk, tudunk-e olyasmiről beszélni, aminek meghallgatása a hazai rádióhallgatók számára megéri, hogy időt és biztonságot áldozzanak? E három évben nyilvánvaló lett, hogy az otthoniak a szabad világ rádióitól, így elsősorban a Szabad Magyarország Hangjától *híreket akarnak hallani*. Hírek, új hírek, a szabad világ megbízható hírei, ez az, amire otthon elsősorban kíváncsiak az emberek. Mindenekelőtt a napi események, de ezen túl megbízható híradás arról, mi történik a vasfüggönyön túl a szabad emberek világában? Miben reménykednek ma Nyugaton az emberek, mitől félnek, mire készülnek megbízható híradások alapján, a közvetlen jövőben a kommunisták, milyen válasza készül a Nyugat? A hírszolgálat a hidegháborús rádiós munka egyik fontos, talán legfontosabb fegyverneme.

De hírekkel nem lehet kitölteni többórás műsorokat. Következik a hírek értékelése, a hozzászólás, az előadás. Ez az a feladatkör, amelyhez nem elég az értesültség. Az író és az újságíró különös képessége szükséges ahhoz, hogy az időszerű eseményekből a maga sajátos teleszkópjaival, szellemi radarjával kitapogassa, mi az, amiről az otthoniak véleményt akarnak hallani? A nagy távolságon át, a vasfüggöny mesterséges hangfogóján át ez nehéz feladat. Valószínű, hogy az előadó legtöbbször „másról beszél”, mint amit az otthoniak abban az órában, abban a pillanatban hallani akarnak. Ha nem kelt csalódást, ezt csak annak köszönheti, hogy az emberek éhsége új hírek, szabad vélemény iránt a vasfüggöny mögött rendkívüli és állandó. A hároméves rádiós munka tapasztalatai meggyőzték az írókat és az újságírókat arról, hogy a hazai hallgatók közömbösebbek általánosságok, ígéretések iránt, tényeket akarnak hallani, vagy olyan hírmagyarázatokat, amelyek elindítják az otthoniak eszméletében a gyakorlati tervezgetés gondolkodókörét. Ez a „tervezgetés” mindig a szabadulással kapcsolatos. A rádió nem ígérhet felelőtlen szabadulási terveket vagy időpontokat, még sokkal kevésbé bízathat ugyancsak felelőtlen és veszélyes ellenállási cselekményekre. Fel kell tételeznünk, hogy az otthoniakban mindig marad egyféle hiányérzet, amikor lezárják a rádiót. Amit hallani akartak – a biztatást, hogy a szabadulás kézzelfogható közelben van –, nem hallhatták. Amit hallottak, állandóan a szabadulás reményét sugározza, de nem ígér többet, mint amire a pillanat az előadót feljogosítja. Ezzel a hiányérzettel állandóan számolnunk kell, amikor odaállunk a hangszóró elé.

Ezt a hiányérzetet részben mégis el lehet oszlatni. Mert az éhség és a szomjúság, amellyel a hazai hallgatók a rádió szellemi táplálékát várják, nemcsak a napi hírektől csillapodik. Nyolc éve, hogy a szovjet imperializmus birtokába vette nyugati határain a fogoly országokat. Ebben a nyolc évben – az első négy esztendőben – a vasfüggöny még likacsosabb volt, s a réseken áthallatszott a Nyugat véleménye. Az utolsó években, amikor ezt a véleményt úgyszólván már csak a rádiók sugározzák haza, az emberek egy hang- és értelemszűkítő kommunista propaganda sikeitjeivé és szellemi rokkantjaivá változtak volna át, ha a rádiók a szabad világból nem továbbítják felénk a Nyugat gondolatvilágának új és új ötleteit. Aki a szabad rádió hullámhosszán át ma hazafelé beszél, tudja és érzi: a kézzelfogható, megbízható napi hírek mellett az emberek odahaza várják a *megnyugtatást, hogy szellemileg tagjai még annak a nyugati kultúrközösségnek*, melynek ezredéve hasznos és megbecsült tagjai voltak? A különféle tárgykörökön túl ez a legerősebb kapocs, amely – meggyőződésünk szerint – a hidegháborúnak ebben a korszakában a vasfüggöny mögötti hallgatót a szabad rádióhoz kapcsolja. A híreken túl, melyek a világhelyzet, vagy a sajátos magyar helyzet pillanatnyi alakulásáról tárgyilagosan tájékoztatják, a bírálaton és hírmagyarázaton túl, mellyel az egyes előadók megvilágítják a világbeli és otthoni eseményeket, a reménység élesztésén túl, ez a legfontosabb kapocs egyike: hetven millió ember, akiket egy erőszakos keleti imperializmus katonai karhatalommal és egy preatomisztikusan túlhaladott forradalmi ideológiával le akar szakítani a nyugati életformák sorsközösségével, minden idegével, eszméletének minden akaratával ragaszkodik nyugati szerepéhez. A nyugati rádiók, így elsőrendűen a Szabad Európa Rádió nem-hivatalos, de antúl személyesebb, közvetlenebb szava megnyugtatja, hogy ez a kultúrközösség minden szellemi erejével hívja őt, vigyáz rá, nem engedte át ezt a nagy európai társadalmat a keleti térfogat megsemmisítő szándékainak. A szolidaritás a legnagyobb gyógyerő. A kis, fogoly népeknek minden nap, minden órában érezniük kell, hogy történelmi, társadalmi sorsuk, műveltségük a Nyugat szolidaritásának védelme alatt van.

Nem könnyű feladat három éven át, hétről hétre egy nemzethez beszélni, amely nem felel. Legalább is, nem felel közvetlenül. A menekültek előadásából kibontakozik a rádiós munkának egyféle hazai visszhangja, de ez a visszhang feltehetően töredékes. Azok az írók, újságírók, akik 1945 előtt, vagy után elhagyták az országot, az örök változatlan haza eszményén túl őriznek eszméletükben egyféle változási képletet – emlékeznek arra, hogy a haza, melyet önként, vagy szükségességből, önkéntelen elhagytak 1944-ben vagy 1947-ben ilyen és olyan volt. S valószínű, hogy ez a kép éles és pontos, megfelelő láttelet arról a pillanatról, amikor a hazájából eltávozott író, vagy újságíró utolszor pillantott vissza, lélekben vagy a valóságban, a határról. De nem biztos, hogy a haza ma is „olyan”, mint ahogy az emlékkép – valamely közeli, de elmúlt évszám kaleidoszkópja –, a rögzített láttelet mutatja.

Nem biztos, mert átléptünk ez években az atomkorszakba. Nem biztos mert a történelem menete hihetetlenül meggyorsult. A történelem az őskorban gyalog járt, aztán lovon vágtatott, aztán szekéren gurult, majd gyorsult a sebesség, s a közlekedést új energiák lendítették. Ma az atomerő mozgatja a történelmet. Kilenc év előtt robbant fel az első atombomba, s ebben a kilenc évben a világ egyik legnagyobb hatalmának, az Egyesült Államoknak stratégiai helyzete olyan alapvetően megváltozott, mint soha még azelőtt egy hatalom helyzete a történelemben. Eppen így változott minden nép, minden hatalom biztonságának, stratégiájának értéke a földgolyón. Ebben a kilenc évben Magyarországon a kommunisták erőszakkal iparkodtak felépíteni egy bolsevista rendőrállamot, s ez a kísérlet a magyar társadalom mindenre elszánt, döntő jelentőségű ellenállásába ütközött. Ennek az ellenállásnak következményeit a kommunisták kénytelenek voltak Sztálin halála után levonni, s Magyarországon, ahol a jelek szerint az ellenállás – éppen a földhöz juttatott, s földjétől és annak terményeitől megválni nem hajlandó parasztság magatartása miatt elszántabb volt, mint akárhol másutt a fogoly országokban, a kommunisták fokozottabb mértékben vonták le a következtetést, mint máshol. Ez kétségtelenül megtörtént a hidegháborús, kezdeti atomkorszakban Magyarországon. De ezen túl is „történt valami”: s aki ez évek valamely elmúlt, rögzített kilátási pontjáról szemléli a magyarországi eseményeket, kénytelen nagy élességre és pontosságra állítani be a megfigyelő messzelátót, ha a valóságot akarja látni.

Aki ma a szabad világban a rádió hangszórója elé áll, hogy a fogoly országok társadalmához beszéljen, hall egy hangot – a szabadulás vágyának félreérthetetlen hangját. Ez megszabja mondanivalóinak szellemét is, lehetőségét is. De ezen felül sokmindent hall, ami odaát, a vasfüggöny mögött, feltehetően ugyancsak valóság. Amit nem „hall” ilyen élesen, az *új nemzedék, az ifjúság hangja*. Aztán nem hallja megbízhatóan, inkább csak titkos jelbeszédéből találja ki az írók, az értelmiségiek véleményét. Élesen hallja a társadalmi osztályok, a sarcolt és megkínzott parasztság, kényszermunkára fogott, kiuzsározott munkásság, a fehérre véreztetett, körülfenyegedett és körülcsábított értelmiség tiltakozásának és elégedetlenségének hangját. De nem hallja ilyen pontosan, mi történt ez években a szellemi vezető réteg öntudatában? Hogyan látják Keletet és Nyugatot az új, fiatalabb értelmiségi korosztályok, milyen társadalmi megoldást kívánnak, ha szabad választások következnek el és a nép titkosan, alkotmányosan kinyilváníthatja akarátát? Mit akarnak megtartani a történelmi múltból, mit akarnak átalakítani és konzerválni a hidegháborús évek, a kommunista uralom idejének kísérleteiből? Aki a szabad világból hazafelé beszél ma, a nagy távolságon át, a lélek hangérzékeny membránján át állandóan hallja ezeket a néma kérdéseket.

De ennek a nagyfontosságú rádiós munkának nemcsak pszichológiai, hidegháborús stratégiai értéke van. Egy technikai lehetőség először ad módot arra, hogy nagy európai közösségek egy barbár támadás ostromzárának ideje alatt állandó kapcsolatot tartsanak fenn a szövetségeseikkel, tehát a Nyugattal, melytől szabadulásukat remélik, de módja van arra is, hogy az ostromzár ideje alatt egyidejűen lemérje európai helyzetét. Európa keleti peremén régi kultúrközösségek ennek a fájdalmas vizsgának tételeit most mindennapos gyakorlatban ellenőrzik. Mit jelentenek a népek számára ezek a fogalmak: „Kelet” és „Nyugat”? Csak a tragikus lehetőséget, hogy a nagyhatalmi sorsfordulatokkal együtt mozog a sorsuk, *s felváltva hol a Kelet, hol a Nyugat limesterületei?* Nincse más, történelmi értelemben tartósabb, messzebszűgárzó feladat e népek számára, amelyek a nyugati kultúrkörök műveltségében nevelkedtek évezreden át, de most, az atomkorszakban megszűnt az a történelmi „limes szerep”, amely az elmúlt évezredben Kelet felé elhárítva determinálta magatartásunkat, s egy új szereplehetőség bontakozik ki számunkra, *a Kelet felé sugárzó nyugati kultúrmisszió szerepe?* A szabad rádiók, amikor nemcsak a híreket, hanem az eleven, vitatkozó, kísérletező nyugati műveltség vitaanyagát sugározzák a vasfüggöny mögé, történelmi szerepre vállalkoznak. A vasfüggöny dacára, először a történelemben, mód van arra, hogy a Nyugat gondolatvilága behatoljon a Kelet gondolatvilágába és elindítsa ott a kétely, az ellenőrzés folyamatait. Ne felejtjük el, hogy „Kelet” nem kezdődik a Kárpátoknál, és nem végződik az Uralnál. Az atomkorszakban ez az égtáji megjelölés már inkább spirituális, mint földrajzi.

A menekült értelmiség a szabad rádiók segítségével olyan feladathoz jutott, amelynek a hidegháborús, stratégiai napi tennivalóikon túl történelmi távlata is van. Elsőrendű tennivaló a vasfüggöny mögötti népeket meggyőzni arról, hogy a Nyugat soha nem mond le róluk, nem adja át sorsukat a keleti imperializmus erőszakos hódításának. Elsőrendű tennivaló gyakorlati tanácsokkal fokozni a fogoly népek ellenállási készségét, elevenen tartani a reményt, hogy a világhelyzetben belül az ő sorsuk egyértelmű Európa, az egész szabad világ sorsával. Elsőrendű feladat zavart és bizonytalanságot kelteni a kommunisták és társutasaik soraiban, meggyőzni az ingadozókat, hogy még semmi nem dőlt el véglegesen, s bölcsen cselekszik, aki a lehetőségeken belül gyöngíti a közös ellenséget, a Kreml törzsfőnökeinek vetélkedő clan-jait, akik nem ismernek kegyelmet cinkosaik számára sem. Elsőrendű feladat meggyőzni a tájékozatlan tömegeket arról, hogy az a „forradalmi optimizmus”, amelyre Lenin felépítette a bolsevizmus világuralmi terveit, az atomkorszakban a múlté. Leleplezni a kommunisták taktikázó, halogató, kitérő, időt és hangulatot nyerni akaró manővereit, amilyenekkel most, Sztálin halála után, tehát a „pesszimista korszakban”, amikor nem hisznek többé a bolsevik forradalmi ideológia győzelmében, hangulatot iparkodnak kelteni a vasfüggöny mögött a fogoly népekben, amíg eléggé megerősödnek, hogy nyers erőszakkal valósítsák meg azt, amire forradalmi taktikával képtelenek voltak. Elsőrendű feladat rendszeresen megmutatni, hogyan élte túl magát ez a forradalmi taktika. Lenin még úgy képzelte, előre küldi a világba a kommunista világnézet járőreit, s ha ezek ideológiai fegyverekkel társadalmi forradalmat idéznek fel, követi az ideológust a karhatalom, amely megszilárdítja a forradalmi rendszert. Sztálin már pesszimista volt, mindenütt előre küldte a szuronyokat, s a Vörös Hadsereg nyomában érkezett meg aztán az ideológia. Elsőrendű feladat bizonyítani, hogy a kommunista és társadalmi rend minden munkaterületen, így elsősorban a gazdasági többtermelés arcvonalán, módszereiben és eredményeiben elmarad a szabad világ gazdasági és társadalmi rendszerei mögött. Elsőrendű feladat bizonyítani, hogy az a kapitalizmus, amelyre Marx száz év előtt felépítette elméletét, tökéletesen átalakult Nyugaton; a szociális, embervédő társadalmi rendszerek olyan kísérletei alakultak ki helyette, melyek gyakorlati eredményei osztályharc nélkül,

szocialista szempontból is meghaladják a bolsevizmus kísérletének eredményeit, amelyek a valóságban statisztikai ügyeskedéssel kendőzött féleredmények, vagy éppen fiaskók voltak. Feladat, megbízható, bizonyított alakzatban felmutatni a vasfüggöny mögötti népeknek, *így elsősorúan az ifjúságnak, hogy mindaz, amit a szovjet rendszer erőszakolt munkamódszerekkel megvalósít, más gazdasági és társadalmi rendszerekben éppen úgy megvalósult*, de ezekben a rendszerekben az így elért életszintért nem kellett nemzedékek kényszermunkájának árával fizetni. Elsősorú feladat nap mint nap bizonyítani, hogy a munkanélküliség, betegség, öregség társadalmi nyavalyáit más rendszerek is le tudják küzdeni.

A hidegháborús lélektani hadviselés e feladatokat önként adja fel. Amit a hétköznapi témaköre nem mutat mindig, de ami a múlt idővel szerzett tapasztalatunk szerint a fogoly országok társadalmainak bizalmát, szabadulási és ellenállási magatartását fokozó mindennapos rádió-munkán túl elsősorú, történelmi jelentőségű feladata a szabad földre menekült kelet-európai értelmiségnek, az más is, több is. Módot kell találni arra, hogy írók, tudósok, tehát morális hitellel és megfelelő ismeretekkel és képességekkel megáldott emberek megteremtsék a vasfüggönyön át az a bizalmi légkört a rab országok ifjúságában, mely lehetőséget ad arra, hogy Kelet és Nyugat között az antitézisek fölött szintézis épüljön fel. *Bizalmat kell kelteni a fogoly országok ifjúságában, hogy a Nyugat nem egy özönvíz előtti kapitalizmus és feudalizmus fellegvára, ahogy ezt a bolsevista nevelés hirdeti*, hanem a társadalmi fejlődésnek, a társadalmi kiegyenlítésnek, az embervédelemnek utolsó, valóságos bástyája egy idejétmúlt osztályharcos világnézet keleti rohamcsapataival szemben.

10.

Ez a mérkőzés Kelet és Nyugat között nem a térben dől el, hanem az időben. Akik a világhelyzetet tárgyilagosan figyelik és értékelik, minduntalan felvetik a kérdést, kinek dolgozik az idő? Lehet, hogy azoknak van igazuk, akik a kérdést ebben az alakjában dialektikusan helytelennek tartják. Az idő annak dolgozik, aki hajlandó minden következménnyel fegyvertársának tekinteni az időt, aki kihasználja és megmunkálja az időt.

De az Idő mindenekelőtt az ifjúság fegyvertársa. Függetlenül attól, milyen földrészen, milyen nevelési rendszerben, milyen társadalmi helyzetben fiatal valaki: mindaz, ami ma Keletet és Nyugatot antitézisben elválasztja, vagy a szintézis lehetőségében közös sorsba fonja, azok számára lesz valóság az Időben, akik ma fiatalok. Ha túlnézünk a „bolsevizmus” és „nembolsevizmus” időszerű vitaanyagán, a mi korunk legnagyobb értelmét az atomenergia felfedezésében látjuk. De az atomerő csak azok számára lesz valóban „korszak”, tehát életforma, akik ma egészen fiatalok. Akik ma felnőttek, az atomban fenyegetést látnak, vagy ígéretet. Nem valószínű, hogy az „atomkorszak” életformaszerű alakot ölthet emberek számára, kik a férfikor küszöbén állottak, harminc évesek voltak, amikor az első atombomba felrobbant. Ennek a sorsfordulatnak végső, jó és rossz következményeit, feltehetően csak azok tudják leméni, akik a kísérletező korszak után már élni kezdenek az atomenergia világlehetőségeivel, – élni kezdenek egy világképben, amely még nem a miénk, mert a mi nemzedékünk csak a feltételeit teremtette meg ennek az új világképnek.

Ez az ifjúság tele van várakozással. Ez a várakozás jogosult, mert soha az ember olyan szívdobogató reménykedéssel és félelemmel nem pillantott még az emberiség egészének sorstávlatai felé, mint e pillanatokban. A vasfüggöny mögötti ifjúság lelkiállapotáról és magatartásáról a szabad világ megfigyelői most már képet alkotnak. Ez a kép nem olyan aggasztó, mint ahogy sokan tartottak tőle. A keleti szocializmus a jelek szerint a nyugati ifjúságnál éppen olyan lelki és ritmusbeli ellenállásba ütközött, mint ahogy elutasította ezt az erőszakos, nem emberszabású, Keletről importált szocialista rendszert a felnőtt nemzedék, a paraszt, a munkás és az értelmiségi. Ez a nyugati származású ifjúság ez években még a család erkölcsi keretei között nevelkedett, legalább is nem következett be, amit a bolsevisták akartak: a családnak a fogoly országokban – a bolsevisták minden nevelési, csábítási mesterkedése dacára – módja volt ellenszegülni a janicsár-tenyésztő kísérleteknek. Minthogy az Idő az ifjúság fegyvertársa, sokan félték attól a Nyugaton, hogy az ifjúság él az idő fegyverével és a bolsevisták sugalmazására hallgatva minden vonatkozásban a család, a múlt intézményei, a nyugati műveltség ellen fordítja a fegyvert. Megbízható hírek remélni engedik, hogy a bolsevistáknak ez a reménye nem vált valóra. A család, egy többézer éves műveltség nyugati reflexei, s bizonyos, hogy nem utolsó sorban az a felvilágosító munka, melyet a nyugati rádiók végeznek, meg tudják őrizni az ifjúság lelki készségét, hogy fogékony maradjon másféle gondolkörök iránt. De az idő múlik, s a múlt időben felnevelkedik egy nemzedék, amelynek számára mindinkább kézzelfogható, tapintható valóság az a kommunista világ, amelyben él, s mind távolibb, fogalomszerűbb az a másik világ, amelyre még első gyermekkorából, a család emlékképein át gondol vissza, vagy amelynek szerkezetéről a rádiók, s a szabad világból más úton és módon hozzá eljuttatott könyvek, folyóiratok segítségével értesül.

A vasfüggöny mögül menekült értelmiség hazafelé sugárzott tájékoztató és felvilágosító munkájának egyik mind fontosabb célpontja a jövőben mindinkább az ifjúság. A felnőtteket nem kell „meggyőzni” arról, hogy a bolsevista rendszer, amelyben az orosz fegyverek kényszerítették őket emberietlen és az atomkorszak távlatában úgy szociális, mint gazdasági és szellemi vonatkozásban maradi. Ezt a „felvilágosító” munkát igazában mindenütt ez országokban elvégezték maguk a bolsevisták. Ahol másféle műveltségben, történelmi és erkölcsi hagyományokban születtek emberek megismerkedtek ennek a keleti összeesküvésnek igazi céljaival és mindennapos módszereivel, kezdeti tájékoztatói idő múltával nyílt, sokszor hősiesség, mindig félreérthetetlen ellenállással feleltek a bolsevizmusra. Aki ma elmúlt húsz éves – tehát a fogoly országok lakosságának túlnyomó többsége –, lélekben és magatartásában a Nyugat szövetségese a bolsevistákkal szemben, akármilyen társadalmi osztályhoz tartozik is. Aki fiatalabb, az veszélyesebb lelkiállapotban él. Híreink vannak arról, hogy a kommunisták gyorstalpaló értelmiségnevelő kísérlete ezekben az országokban silány eredménnyel járt. Híreink vannak arról is, hogy ez az ifjúság nem utolsó sorban a család még létező keretei és a nyugati tájékoztató munka hatása következtében felismerte ennek a keleti összeesküvésnek sivár, lélekölő, janicsár nevelő célzatát, s csatlakozik – ahol tud – az ellenállók nyílt és titkos táborához. A kommunisták taktikái, a visszakozások, a megfélemlítés és a csábítás, a korbács és a kényeztetés, a kíméletlen előretörés és az időlegesen meghátráló gazdasági és szellemi NEP-korszakok taktikája nem tudta ennek az első nemzedéknek kegyeit megnyerni. De ez a nemzedék valóban az „első”, amely a kommunisták iskoláiban és rendszerében nevelkedett. Ne felejtjük el, hogy a Szovjetunióban már él egy nemzedék – azok, akik ma húsz, vagy akár harminc évesek –, amely csak most, a második világháború kalandozásai során látott másféle tájakat, embereket, otthonokat, másféle iskolákat és társadalmi rendszereket, mint amilyeneket az elmúlt harminc, negyven évben otthon, a szovjethaza karanténjában megismert.

A kommunisták tudják, hogy nyugati, s talán távol-keleti imperialista előretörésükben az Idő csak akkor fegyvertársuk, ha valóságosan van idejük megvárni, amíg nemcsak azok halnak ki a megszállott, fogoly területeken, akik még közvetlen tapasztalásból tudnak összehasonlítani a bolsevista rendszer és más rendszerek között, hanem felnő kezük alatt és az élet rendje szerint később átadja helyét az utánuk következőknek az a bizonyos „első nemzedék” is, amelyre még hatással volt a régi társadalom leghatékonyabb embernevelő szervezete, a család. *Ez az „első nemzedék” még kíváncsi, még emlékezik, még összehasonlít, tehát*

ellenáll. Potenciálisan szövetségese a Nyugatnak. Más kérdés, mi van azoknak a lelkében, akik ma a Szovjetunióban harminc évesek? Akik soha nem ismertek „mást”? Akiket a Szovjet nevelési rendszereivel kényszerített, hogy megsiketüljenek minden nyugati befolyásolás iránt? Akik azt tanulták, hogy mindent a szovjetrendszer fedezett fel, teremtett és alkotott, s ugyanakkor minden módon, minden eszközzel arra ösztökéltek, hogy gyanakodva fogadják a nyugati tudomány, művészet, irodalom alkotásait, ha ugyan egyáltalán módjuk volt megismerni azokat? Ez a nemzedék a Szovjetunióban részben már átvette, részben hamarosan átveszi az ügyek vezetését. *De a Távol-Keleten, mint a nyugati országokban, még legalább három évtizednyi időre van a szovjeteknek szüksége ahhoz, hogy egy ilyen tökéletesen emlékezőmentes ifjúságot neveljen*, amelynek halló- és érző-idegeit átvágta, s új conditionális reflexeket nevelt egy új bolsevista nemzedék eszméjében. Nem tudhatjuk, s teljes felelősséggel senki sem jósolhatja, hogyan alakul a hidegháborús jövő, lesz-e ideje a szovjetnek, hogy tovább is megtartsa amit hatalmába kerített? Atomkorszakban élünk. De akárhogyan fordul is a történelem kereke, számolnunk kell azzal, hogy az idő az ifjúságnak dolgozik, s ezt az ifjúságot kell minden módon megmenteni a bolsevista nevelés merényletének veszélyeitől. Erre a mentési kísérletre a mi időnkben mód van. A szabad földre menekült értelmiség feladatainak egyik legfontosabbja, elevenen tartani annak az ifjúságnak öntudatát a nyugati világ eszmeköre iránt.

11.

Milyen módon? Elsőrendűen természetesen a szabad írók segítségével. Ezt a légi fegyvert az atomkorszakban sincs módja kivédeni az ellenségnek. De ez a fegyver csak akkor ér valamit, ha töltése csakugyan hatékony.

Mit mondhat a szabad világ értelmisége a rádiókon keresztül a fogoly országok ifjúságának? Mindazt, amit az ott élő felnőtteknek mond, s ezen túl még valamit, aminek meghallgatására a felnőtteknek nincs már szükségük. Amilyen mulhatatlan, mindennapos kötelessége a szabad rádióknak, hogy minden alkalommal leleplezzék a kommunista rendszer gyengeségeit, embernyúzó, szellemi és testi energiát pocsékoló, kíméletlen módszereit, hazugságait és tévedéseit, *olyan hiba lenne az ifjúsággal szemben egy szabványosított, mindent elutasító, az ő világuk, életük, erőfeszítéseik, téves vagy meggyőződéses vállalkozásaik minden tünetét lefitymáló állandósult bírálat*. A hang, amely a vasfüggöny mögötti ifjúsághoz szól, nem lehet fölényes, sem tanítópálcás. A bolsevisták egy primitív hírverés, egy ázsiai világnézeti ima-malom monoton recsegésével arra tanítanak egy nemzedéket, hogy a kommunista világban minden felülmúlhatatlanul tökéletes, a „kapitalista”, vagy „szocialista” nyugati világban minden szálnalmasan kezdetleges, igazságtalan és embertelen. Ha a Nyugat most erre az önmagát pépessé őröl bolsevista hírverésre hasonló monoton hangnemben felel, s ugyanakkor, amikor a mindennapos bolseviki fiasok tényeit regisztrálja, ezen túl egy állandósult, ugyancsak szabványosított cáfolati műsort sugároz a fogoly országok ifjúsága felé, tartani kell attól, hogy a vádnak és a viszontvádnak a rutinszerűen állandósult, kölcsönös hangoztatása az ifjúság lelkében gyanakvást, s ami még rosszabb, csömört és közönyt vált ki.

Amilyen lélektani hiba lenne lebecsülni, megsérteni, fitymálni egy felnövekedő nemzedék szellemi, gazdasági, társadalmi erőfeszítéseit – akkor is, ha az erőfeszítések célzata hibás és téves – olyan fontos feladat felkelteni az ifjúság érdeklődését más témakörök iránt. Három éves, mindennapos rádiós felvilágosító munka e feladatvállalás közreműködőit arra tanította, hogy ezt az „érdeklődést” a vasfüggönyön túl csak akkor tudják elevenen tartani, ha olyan világképet tudnak mutatni az ottéló embereknek, amely nemcsak tökéletesen „más”, mint amiben élnek, hanem *valóban a jövő látomását idézi fel*. Ez a „jövő” már eleven valóság a nyugati laboratóriumokban, kísérleti műhelyekben, tudósok, művészek, írók terveiben és vázlataiban. Valóság akkor is, ha a kivitelezés még hosszú, bonyolult, sok szellemi és másféle, emberi áldozatot követelő erőfeszítés következménye lehet csak. Valóság, mert az elmúlt négy-öt évtizedben – tehát éppen az évtizedekben, amikor a világ keleti szférájában a bolsevizmus kísérlete alakot öltött – az emberiség a földgömb másik oldalán átlépett egy korszakba, amikor mindazokat a társadalmi, gazdasági problémákat, melyekre a bolsevizmus létezésének jogosultságát reáépítette, másképpen osztályharc és kényszermunka nélkül meg tudja oldani.

A problémák lényege a „félelem nélkül való emberi világ” – s a Nyugat ma, a század derekán jó lelkiismerettel mondhatja, hogy a technikai atomkorszakban megtalálta, vagy a közeljövőben megtalálja a módját e nagy feladat megvalósításának. A „félelem”, amely az eltömegesedett világot áthatja, elsőrendűen társadalmi félelem: az öregség, a munkanélküliség, a betegség félelme, aztán az eltömegesedés következtében megnövekedett táplálkozási és nevelési, gyógyászati kérdések, az éhezés és a járványok problémáival kapcsolatos félelem. Ígérhet-e a Nyugat jóhiszeműen valamilyen általános és az emberiség egészét megnyugtató panaceát e félelem ellen? Ilyen egyszavú panacea természetesen nincsen. De jó lelkiismerettel ígérhetjük önmagunknak, s azoknak, akiknek kételyeit el akarjuk oszlatni, hogy a nagy veszélyek mellett, melyeket a technikai korszak az emberiség egésze számára új fegyverek alakjában felidézett, az új energiák, az új földművelési, táplálék-termelő módszerek, az új közlekedéstechnikai lehetőségek, amelyek a földgolyó minden népe számára megvalósítják a táplálék, gyógyszer, energiatermelő szerkezetek állandósult lehetőségét. Ezek ma nem utópista ígérek többé, hanem ez a kézzelfogható valóság. A föld inséges lakói, az elmaradt területek lakossága éppen úgy részesülhet ezekben a javakban, amelyek kiküszöbölik és feleslegessé teszik a háborúkat és az osztályharcot, mint a nyugati világ szerencsésebb fiai. Föltehető, hogy minden ilyen „ígéret” – ha szakszerűen bizonyított előadásban jut el a vasfüggöny mögé – elevenebb „érdeklődést” kelt az ott figyelő hallgatónak, mint a világnézeti érvelés. Ha azt mondjuk az ifjúságnak: „Figyeljete! Van egy másik világ is. Ez a világ ilyen és ilyen. Az éhezés, a járvány, a betegség ellen ezt és ezt tudja nyújtani védelemben. A tér, az anyag, a világszerkezet titkait ilyen és ilyen vonatkozásban tudta megismerni. Az idő, a távolság, a nehézkedés törvényeit ilyen és ilyen arányban tudta legyőzni. A munka, a vállalkozás, a térbeli és téren-túli kutatás lehetőségeit így és így fejlesztette. Figyeljete! mert van egy másik világ is, mint amelyben titeket nevelnek, s ez a világ nemcsak ígér, hanem ezt és ezt valósította meg már eddig is!” – valószínű, hogy az ifjúság odafigyel erre a híradásra.

Ezen a „figyelmen” meggyőződésünk szerint nagyon sok múlik. Ha a világnézeti skizma kettészakítja a Nyugat értelmiségét, ha a vasfüggöny mögött egy felnövekedő nemzedék szellemi energiái közömbösebbek a nyugati kutatási, felfedezési, vagy akár a szó nemesebb értelmében „kalandozási” vállalkozásai iránt, ennek visszaható, bénító ereje lehet a Nyugatra is, ahogyan máris bénító kihatása van a Kelet szellemi, tudományos életére. Az emberi szellem bizonyos kultúrkörökön belül időzített összjátékot kezd, s e vállalkozások közös gyűjtőneve a műveltség. A nyugati világ soha nem mondhat le olyan nemzedékek kutató, kísérletező, ösztönző és ösztönzést váró együttműködéséről, mely nemzedékek származás, kultúra, alkati reflexek szerint a Nyugathoz tartoznak akkor is, ha egy erőszakos keleti hatalom megkísérli most a Nyugat szellemi szolidaritásából kiszakítani őket.

De amikor „ígérünk” ennek az ifjúságnak, nagyon kell vigyázni, hogy soha ne ígérjünk többet, sem mást, mint aminek valóságosságát egyidejűleg bizonyítani tudjuk. Csak azt a jövőt ígérhetjük, amelynek megvalósításához már ma, a jelenben bizonyítékaink vannak.

A föltétlen pesszimizmus pánik-ábrái mellé a bolsevista iskolába a föltétlen – tehát kommunista – optimizmus naiv ábráit rajzolják a nevelők a falitáblára. A két végletes dokumentáció között azok, akik a nyugati nevelés módszereivel akarnak hatni, nem írhatnak mást a falitáblára, csak a valóság kétszerkettőjének jegyeit. De ez a valóság ma megtelt olyan ígéretekkel, melyek a nagy veszélyek mellett hosszú időre, emberek milliárdjai számára a félelem nélkül való élet lehetőségeit ígérk.

Az emberiség ebben a korszakban válaszótra jutott. A vasfüggöny ennek a válaszóznak egyik akadályja. A rádió, a szellem ereje túlhatol ezen az akadályon. Az Idő az ifjúság fegyvertársa. Töltsük meg az Idő térfogatát olyan eszmékkel, amelyek vonzóak az ifjúság számára. Csak így remélhetünk menekülést a jelen problémaköréből – menekülést, amely nemcsak időleges, hanem tartós.

A vasfüggöny mögötti ifjúságot új társadalmi helyzetben nevelik. Magyarországon a földkérdés alapvetően megváltoztatta a társadalmi helyzetet: megváltoztatta a múlt birtokosrendszerével szemben, de megváltoztatta a jelen hatalmasaival, a kommunistákkal szemben is. Amikor a magyar ifjúsághoz beszélünk külföldről, mindig számot kell vetnünk ezzel az új társadalmi helyzettel, amelynek egyik alapja, hogy a földbirtok egy új birtokosréteg kezére került.

De az ország problémakörének teljességével átlépett ez években egy új sorsközösség terébe: az atomkorszak ez az emberi sorsközösség. Távlatait még nem látni tisztán. De a valóság itt van.

Minden problémánkat – belső, sajátosan magyar, s ezen túl időszerű, általános emberi problémáinkat – e két tény jelentősen determinálja. A szabad világ szellemi munkásainak, s a szabad földre menekült értelmiségieknek feladatkörét ez a két szempont lényegesen elhatárolja. A rádiós munkát ez a feladatkör emeli az időszerű tennivalókon túl történelmi távlatokba.

New York, 1954

* A kiadatlan írást a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékából közöljük. Címét és alcímét mi adtuk. A kézirat a 2000 áprilisi számunkban közölt Márai-esszé gondolati folytatása. (A Szerk.)

1 *displaced person*: politikai menekült, hontalan személy

2 *panacea* (gör.): mindent gyógyító varázsszer